

EZER ÉV FORDULÓPONTJAI A HAZAI BÖRTÖNÜGY TÖRTÉNETÉBEN

Turning points in the Hungarian prison history during the last thousand years

Bizonyosságunk van arra, hogy a 11. században a börtön már a büntető igazságszolgáltatás része volt. Bár a tanúságtételek szórványosak, aligha tagadható a tömlöc egzisztálása és hatalom igénye a szabadságfosztottak bezárására. Persze, ahogyan a jogtörténeti irodalom rendre megfogalmazza: a carcer sokfunkciós jelenséggént illeszkedett a középkor mindennapjaiba, a mai garanciális szabályokkal körbeábrázolt büntetés-végrehajtási gyakorlatra csak halvány kontúrjaiban hasonlított, de volt. Alább arra vállalkoztam, hogy összegezve felvázolom a börtön legfontosabb magyarországi fordulópontjait a Csemegi-kódexnek nevezett első magyar Büntető Törvénykönyv megalkotásáig.

Kulcsszavak: „in carcerem”, tömlöc, örökös fogság, börtön, büntető ítélkezés, országos intézkedések, törvénytervezetek, börtönhálózat

We have evidence that in the 11th century, the prison was already part of the criminal justice system. Although testimonies are sporadic, there is hardly any denying the existence of a dungeon and the need from the authority to close those persons deprived of their liberty. Of course, as the legal historians in sequence put it: the “carcer” fitted into the everyday life of the Middle Ages as a multifunctional phenomenon; the imprisonment showed only a very faint contoured resemblance to the prison rules with wide warranties known today, but there was. Below I have set out to summarize the most important turning points in the Hungarian penal history until the drafting of the first Hungarian Criminal Code, called the Csemegi Codex.

Keywords: “in carcerem”, dungeon, everlasting captivity, prison, criminal conviction, national measures, draft laws, prison network

A börtön első említései

1001 körül – „Bezárva böjtöljön”

Szent István II. törvénykönyvének 10. fejezete¹ szerint „*valaki pénteki napon, melyet az egész kereszténységben megtartanak, húst eszik, egy hétig böjtöljön bezárva*” („inclusus jejunet”). Nehezen vitatható Szöllősy Oszkár megállapítása, miszerint nyilvánvaló, hogy itt a törvényalkotó „a böjtölésre vetette a súlyt s a bezárás csak ennek biztosítását célozta.”² Az azonban elég nyilvánvaló, hogy a szabadságfosztás részét képezte a büntetésnek, még ha arra nincsen is információnk, hol, milyen körülmények között fogatosították is a bezárást. Az európai keresztény államok közösségéhez csatlakozó magyar állam számos várral, az egyház monostorokkal, kolostorokkal rendelkezett, de rendelkezésre állottak a börtön „természeti korának” lehetőségei is. „A honfoglalás kori magyarság érthetően megszállhatta az itt talált korábbi földvárakat”, s az ország védelme érdekében kiépítette saját védővár-vonalát is.³ Mindezzel együtt, ismervén a kor törvényhozásának eseti jellegét, általános intézményesülésről kevésbé beszélhetünk.

1077 körül – „Vessék börtönbe”

„A ki kivont karddal embert öl, vessék tömlőcbe („in carcerem”) a király ítélete szerint és osszák három részre minden vagyonát: úgymint szöleit, földéit, cselédségét, szolgálait. Ebből két rész illesse a megöltnek rokonságát, a harmadikat adják a gyilkos fiainak és feleségének. Ha pedig száztíz pénz érnél kevesebb vagyona lenne, szabadságát is veszítse el.”⁴ Závodszy Levente fordítása⁵ („vessék börtönbe a király ítélete végett”) arra enged következtetni, hogy ő valamiféle előzetes, ítéletig tartó fogság végrehajtó helyének tartotta a börtönt. Szöllősy Oszkár értelmezése határozottan a büntetés mellett teszi le a voksot. „Szent László dekrétumainak az a rendelkezése, hogy aki kivont karddal embert öl, vessék tömlőcbe és vagyonát osszák szét (II. k. 8. fej.), már kétségtelenül szabadságvesztés büntetést tartalmaz.” Nem boncolva az eljárási – anyagi – végrehajtási kérdést, az nem lehet vita tárgya, hogy a törvény szövegezője tényként kezelte a börtön létét, ahová ilyen vagy olyan, de büntető igazságszolgáltatáshoz kötődő okból vetettek elkövetőket.

Némiképp többet üzen a 9. fejezet szövege⁶, mely a lopáson kapott atyafiakról, rokonokról rendelkezett, s az egyébként szokásosan tolvajokra előírt akasztásos vagy csonkolásos büntetést enyhítette szabadságbüntetésre. Mint fogalmazta, a királyi jegyző ura akarata szerint: „adják el, mint számkivetettet, ha közrendű” vagyis szolgaság lesz a sorsa. Oly esetben, ha előkelőt („nemesembert”) érnének rokonai lopáson, „azt nem kell eladni, hanem vessék a tömlőc fogságába.”

1 István II.10. Pénteken húst enni tilos.

2 Szöllősy O. (1935) p. 36.

3 Gerő L. (1968) p. 8.

4 László II.8. Az emberölésről

5 Závodszy L. (1904) p. 141.

6 László II.9. Arról, ha valakinek családjabelije lop.

1192 körül – „Tömlöcéből ment”

Az évszázadokon át a carcer szóval szinonim tömlöc szavunk eredeti értelmében használatos legrégebbi hivatkozása a Halotti Beszéd és Könyörgésből származik.⁷ (Vö. „ez szegény ember lelkiért kit az Úr ez napon ez hamis világ tömlöcéből kimentett”) Ez a legelső összefüggő szövegű, magyar nyelvemlék a 12. és 13. század fordulójáról maradt fenn, az 1226 előtt lejegyzett ún. Pray kódexben. A tömlöc kifejezés és annak funkciója (a bűnbe esett ember büntetéséből került fogságába, s halálával menekülhet meg szenvedéseitől) világos. A korai magyar szöveg tanúbizonyosságát adja a tömlöc szó létezésének és jelentésének, a börtönről alkotott felfogásnak.

Börtönőrök

1208-1235 – „Hadakózók és nem rabtartók”

Magyarországon a 12-13. században a perbeli bizonyítás fő eszközének számított az isténítélet, azon belül is a tüzes-vas próba. Kálmán rendelkezései szerint ezeket kizárólag püspöki székesegyházakban, káptalani egyházakban, a pozsonyi és nyitrai nagyprépostságokban lehetett fogatosítani. Az egyházak a lezajlott bizonyításokról jegyzőkönyvet vettek fel, s azokat regestrumokban rögzítették. A magyar jogtörténet egyik becses perjogi emléke az 1208 és 1235 között bonyolított tüzes-vas bizonyítások fennmaradt jegyzéke, mely nem csupán a processuális történéseket rögzítette, hanem számos esetben a vita tárgyául szolgáló konfliktus leírását is tartalmazza. Így tudunk arról is, hogy Péter, a borsodi castrum várjobbágya perbe fogta a várhoz tartozó Balajt, Finkfalva, Mucsony, Kurittván és Császa falubelieket, akik megtagadták a börtönőri szolgálatot. Péter állította, hogy ezen falvak fegyverviselőinek feladata lenne a várbéli tömlöc őrzése, míg a várnépek tagadták ezt és „állították, hogy igen is fegyverviselői a várnak, hadakózók és nem rabtartók”.⁸ A 13. század elejéről származó dokumentum egyértelmű bizonyítéka a várban funkcionáló börtönöknek. Méreteire utal a rabtartók meglehetősen nagy száma (több falu fegyveres lakossága), és bizonyos ismeretekkel szolgál a börtönőrzés társadalmi reputációjára a katonáskodáshoz viszonyító szöveg alapján.

Életfogytiglani szabadságvesztés

1435 – „Örökös fogságba kerüljön”

A magyar börtönügy történetében az életfogytiglani szabadságvesztés büntetés első dekretális említése a 15. századból származik. Zsigmond 1435 (II). évi 8. törvénycikkében azokról a káptalani vagy konventi biznyságul kiküldöttekről rendelkezett, akik iktatásoknál, tanúvallatásoknál és perbehívásoknál, illetve bármely más törvénykezési cselekmények eszközlésekor jártak el. Amennyiben ezek bármelyikéről kiderülne, hogy „esküje ellenére hamisan járt el vagy hamis jelentést tett, az olyan, mint hamisító

⁷ Adamikné J. A. (2003) p. 193-194.

⁸ A váradi regestrum (1898) p. 115.

és hamis esküvő” bűnhődjön. A hamis bizonyosságot tevő - rendelte Zsigmond - „*ha javadalma van, ennek elvesztésével bűnhődjék. És ezen felül, akár van javadalma, akár nincsen, örökös fogságba kerüljön*”. („*perpetuis carceribus mancipetur*”)⁹ Az uralkodó akarata szerint, az ugyanezen ügyben eljáró királyi ember törvénytelen és hamis eljárása főbenjáró büntetést és összes javainak elvesztését vonja maga után. Vagyis ami az egyházi (konventi, káptalani) személy esetében örökös fogság, a világinál fő- és jószágvesztés volt. Ulászló megerősítette Zsigmond rendelkezéseit, s így az örökös fogság büntetésének intézményét is.¹⁰

Nem sokkal Mohács után az életfogytiglani szabadságvesztéssel, már, mint világiakra is alkalmazott büntetési nem találkozunk. A mások peres ügyeinek vitelére vállalkozók vétkes gyakorlatára irányuló dekretális intézkedések az esküszegő, megvesztegethető, nyereségkereső ügyvédek ellen irányultak. Akikről a hitszegés bebizonyulna – szól az 1567. évi végzés – azokat „*rendes bíráik a javadalmuknak tetteles elvesztésével büntessék; de akár van javadalmuk, akár nincsen, mindkét esetben őket, mint csalókat és hamis esküvőket örökös fogságra vessék*.”¹¹

A börtön a Hármaskönyvben 1517 – „Saját börtönében tarthatja”

Korszakunkban a börtön nem „állami” intézmény, hanem a bírói hatalom gyakorlásának jogosultságához kötődik. Ennek megfelelően nemesi birtokhoz, vármegyei hatósághoz tartozó kúria, vár, megyeháza része, a szabad királyi város szerves eleme. A bíraskodás a nemesi jószág természetes velejárója, az úriszék-tartási jog természetes kiegészítő eleme, az önkormányzatok jogosultsága. Gyakori a hivatkozás a szakirodalomban a Hármaskönyv büntetési rendszerét illetően a börtön hiányára. „*Werbőczi Hármaskönyvében nincs szó szabadságvesztésről*”¹² Ez azonban a maga teljességében tévhit. „*Azt sem kell feledniünk, hogy ha valamely perlekedő a törvény rendje szerint valamely parasztot díjában vagy kártérítésben avagy adósságok fizetésében elmarasztaltat és elítéltet és annak az elítéltnek sem ingóságai, sem örökségei nincsenek, melyekből arra nézve eleget tehetne, akkor a földesúr köteles az ekképpen elmarasztalt parasztot fogva ellenfelének kezébe adni és kiszolgáltatni, a kit is az ellenfél vagy felperes tizenöt napon át (ha az elmarasztalt alatt vele ki nem egyezik) saját börtönében tarthat; testén azonban díjának büntetése alatt semmi sérelmet sem tehet, hanem tartozik őt ezalatt kenyérrrel és vízzel ellátni*.”¹³ Sőt, ha az illető tartozásának kiegyenlítésére ígéretet tenni vagy „*ezt a terhet elfogadni és magára vállalni vonakodnék*”... „*hatalmában áll ezt a parasztot ...bebörtönözni és mindaddig, a míg arra a díjra, kárra vagy adósságra nézve*

9 1435. évi (II.) 8. törvénycikk. Milyen embereket kell a káptalan és convent bizonyosságul kiküldeni

10 1492. évi 43. törvénycikk. milyen személyeket kell a káptalanokból és conventekből a végrehajtásokra kiküldeni? A király és káptalan embereinek esküjéről, a csalárd végrehajtásnak és a végrehajtásra kimenni vonakodó királyi embernek a büntetéséről; s a határosok neveinek följegyzéséről

11 1567. évi 27. törvénycikk. Az ügyvédek esküt tegyenek 4.§

12 Balogh L., Horváth T. (1983) I. 152.

13 HK. III. rész. 28. cím Miképpen kell a kárt és adósságot azokon a paraszton felvenni, a kiknek ingóságuk és örökségük nincsen?

tényleg eleget nem tesz, szolgaságra vetheti és ennek akarata ellenére kell azt kipótolni, a mit önként és szabad lábon megtenni nem akart.”¹⁴

Az úriszékek tömlőceiről természetes egyszerűséggel szólt a Tripartitum szerkesztője, melyek a földesúr „saját börtönként” funkcionáltak, s az elmarasztaltakkal szembeni végrehajtási intézményként definiálta őket. A 16. század nagy jogösszefoglalása tehát tényként számolt a börtönök létevel, immáron nem csak kivételképpen, hanem a bírói joghatósághoz tartozó, magától értetődő végrehajtási szervezetként.

1517 – „Senki sehol le nem tartóztathatja”

Azok, akik a börtön hiányára hivatkoznak a magyar szokásjog összefoglalásában, néha feledik, hogy a Tripartitum Magyarország nemesi rendi jogát összefoglaló jogkönyv, mely néhány kivételtől eltekintve alig foglalkozott a lakosság nagy többségét kitevő közrendűekkel, az azok fölött gyakorolt bírói hatalom praxisával. Mint ismeretes, a tömlőc, mint becstelenség és lealázó intézmény elvileg alkalmazhatatlan volt a nemesekre vonatkozóan. „A nemeseknek a fejedelmi kiváltságvelelekből és rendeletekből kitetszőleg igen sok joguk van, mindazáltal közülük négy a legfőbb, a melyeket ide iktattam. 1.§ Az első tehát az: hogy őket előzetes idézés vagy perbe hívás és törvényes elmarasztalás nélkül, senkinek unszolására, panaszára vagy kérésére személyükben senki sehol le nem tartóztathatja.”¹⁵ Ez az alapvetőnek tekintett nemesi privilegium bizonyos értelemben teljesen kizárta a bebörtönzést akár vizsgálati fogság, akár pedig büntetésként kiszabott szabadságvesztés-büntetés végrehajtása tekintetében.

Ezt az általánosan elterjedt és meghivatkozott tételt azonban a jogkönyv formulázói több vonatkozásban korlátozták. Így például „megszorítást szenved azonban ez a jog büntettek és bűnügyek, úgymint: a szándékos gyilkosság, faluk felgyújtása, tolvajság, rablás, vagy haramiaság, sőt az erőszakos paráznság esetében is, a melyekben a nemesiség tisztességét, címét és szabadságát mindenki elveszti. És így az ilyent a tett színhelyén parasztkézzel is szabad mindig letartóztatni és kihágásához képest elmarasztalni és megbüntetni.”¹⁶ Két vonatkozásban is feloldotta hát a tömlőcöztetési tilalmat a szerkesztő: egyfelől a tettenkapás esetében „akár parasztkézzel” is lehetséges a letartóztatás és fogságban tartás, másfelől a legsúlyosabb köztörvényes bűnök elkövetésekor, miután az ebben történt elmarasztalás következtében „tisztességét, címét és szabadságát mindenki elveszti”, s nemesi állás hiányában a fogva tartás már nem jelentett akadályt.

De a Hármaskönyv más esetekben sem tagadja a tömlőcöztetési lehetőséget. A letartóztatás-mentesség csak addig illeti a nemeset, míg eleget tud tenni a rendi elvárásoknak. A parasztokról szóló magánbörtön intézményét gond nélkül terjeszti ki nemeseken történő végrehajtásra is. „És ugyanezt kell értenünk azokról a perekről is, a melyeket adósságok és károk iránt nemesek indítottak és kezdetek egymás közt; tudniillik, hogy a nemeset, a kire nézve úgy találják hogy örökségei és ingóságai, a melyekből a tett adósságokra és okozott károokra nézve eleget tehessen, nincsenek, személyében is letartóztatják és a bíró

14 HK. III. rész. 28. cím Miképpen kell a kárt és adósságot azokon a parasztokon felvenni, a kiknek ingóságuk és örökségük nincsen? 2 §

15 HK. I. rész. 9. cím. A nemeseknek négy fő és kiváltságos jogáról. 1.§

16 HK. I. rész. 9. cím. A nemeseknek négy fő és kiváltságos jogáról. 2.§

által a parasztkra nézve imént előadott módon elégtételadásra kényszerítik, a mint ezt a második részben is, tudniillik az ítéletek során röviden érintettem.”¹⁷

Határozott tartamú elítélések

1582 – „Esztendeig viselje a vasat”

A szőlőhegyen a pincéket fosztogató, megfogott kóborló határőrszökevényt a szalónaki úriszék 1682. április 9-én meghozott ítélete szerint „három vagy négy esztendeig” tartó fogsággal szentenciázták, a földesúr akarata szerint.¹⁸ A 16. században a tömlőcöztetés, mint büntetés még viszonylag ritka, hiszen az a jobbágyot a robottól vonta el. A 17. századra azonban „a földesúri börtönök megtelnek rabokkal”.¹⁹ Tudjuk, hogy a század közepétől a börtönbüntetés (párhuzamosan a testi büntetésekkel) az úriszéki büntető gyakorlatban bevett szankciónem lett.²⁰ A büntető ítélezésben a 16. század végétől megszaporodó szabadságvesztés-büntetések többnyire határozott időre szóltak, általában egytől négy esztendeig terjedőre. A peranyagokban a három vagy négy esztendeig szóló „fogság” (1582),²¹ illetve a „két esztendeig való vas” (1654),²² „új esztendő napig poenitetntiat tartson vasban itt a várban” (1628),²³ illetve „a dominus magistratus fogságában esztendeig viselje a vasat” (1648)²⁴ kifejezések tükrözik a határozott időre szóló szabadságvesztés-büntetés bevettségét.

Börtönépítkezések

1646 – „Az bertenházban levő felház építtessék”

Már a 15. századból szólnak források a börtönök belső differenciálásáról. Így Sopron városának magistratusa 1446-ban határozott arról,²⁵ hogy a kisebb ügyekben letartóztatott polgárát a közönséges bűnelkövetőtől elkülönítve kell bebörtönözni: az őrszoba, a torony helyett a városházán kell az elzárást foganatosítani. Hogy ez az elkülönült végrehajtási hely állandósult, s a későbbiekben is megmaradt, bizonyítják a későbbi, 1546-ból²⁶ és 1620-ból²⁷ származó városi statútumok. A kassai büntetés-végrehajtási gyakorlatból származó hír viszont arról számol be, hogy tervszerű börtönfejlesztés folyt a városban. A korábban a kisebb vétekért elfogott polgároknak a „halálra való foglyoktól” történő elkülönítéséről rendelkeztek, 1646-ban már a helységek elkülöníté-

17 HK. III. rész. 28. cím Miképen kell a kárt és adósságot azokon a parasztkon felvenni, a kiknek ingóságuk és örökségük nincsen? 3 §

18 Varga E. (1958) p. 67.

19 Varga E. (1958) p. 22.

20 Varga E. (1958) p. 22., 52. lj.

21 Varga E. (1958) p. 67.

22 Varga E. (1958) p. 377.

23 Varga E. (1958) p. 563.

24 Varga E. (1958) p. 705.

25 Winkler E. (1924) p. 15.

26 Corpus Statutorum. V/2. 39.

27 C.S. V/2. 158.

séről, „*az bertenházban levő felház*” megépíttetéséről döntöttek, hogy a börtönépületen belül lehetségessé váljon a rabok differenciált elhelyezése.²⁸

1723 – „*Két évi börtönt szenvedjenek*”

A magyar büntetés-végrehajtás történetével foglalkozó szakirodalom hosszú ideig fenntartott állítása volt, hogy törvényeinkben a börtön, illetve a szabadságvesztés büntetés első ízben 1723-ban bukkant fel. Árnyaltabb megközelítésben a határozott tartamú szabadságvesztés büntetéséről esett szó.²⁹ Valójában a hűtlenség egyes eseteiről, s azon belül a visszaesőként elkövetett vértfertőzés bűncselekményének büntetéséről szóló törvénycikk annyit állapít meg, hogy „*azok, a kik harmadik és negyedik ízben tudva vérfertőztetést követnek el és pedig, az előbbieket három, az utóbbiak pedig két évi börtönt szenvedjenek.*”³⁰ Ez a rendelkezés kétségtelenül határozott tartamú szabadságvesztés büntetés kapcsol a bűncselekményekhez, de aligha tekinthető úgy, mint a börtönbüntetés (szabadságvesztés büntetés) első felbukkanása, s még kevésbé, mint a határozott tartamú szabadságvesztés büntetés megjelenése. Amúgy meglehetősen felszínes lenne egy igazságszolgáltatási intézmény megjelenését a dekrétális megfogalmazáshoz kötni, különösen, ha ismerjük a törvények jellegzetesen politikai alku jellegét a rendi dualizmus rendszerében, a magyar jogban elfoglalt meglehetősen gyenge pozícióit, s különösen a napi praxis befolyását a jog alakulására. A tömlöc és a tömlőcöztetés az igazságszolgáltatási gyakorlat tartozéka volt és nem törvényalkotási kérdés.

Feltételes szabadlábra helyezés

1654 – „*Jó kezesség alatt elbocsáttassék*”

A pannonhalmi uradalom úriszéke által 1654. február 23-án Győrben a jobbágyokat „*tolvaj módon*” fosztogató kóborló – bár halált érdemelt volna, miután a károsulttal „*megalkudott*” – „*két esztendeig való vasra ítéltetett, úgy hogy elsőben megpálcáztassék, eltelvén pedig az két esztendő, jó kezesség alatt elbocsáttassék*”. A szabad lábra helyezésnek ez a módja bizonyos fajta garanciát hordozott, hiszen a szabadulóra iránt kezességet vállaló alapvető érdeke lett az illető életének figyelemmel kísérése, vigyázása a tisztas életre. A szabadlábra helyezés egyébként a kor szokásainak megfelelően feltételes volt: ha ugyanis „*ehhez hasonló esetekben tapasztaltatnék, minden törvény nélkül kerékre vetessék.*”³¹

Az első országos intézetek

1772 – *Domus Correctoria, Szempe*

Gróf Eszterházy Ferenc főkancellár 1770-ben tett felajánlása nyomán, melynek értelmében Eszterházy telket és épületeket ajánlotta föl egy országos fenyítőház alapításához,

28 C.S. II/2. 222.

29 Nagy F., Lőrincz J. (1997) p. 33.

30 1723: 12. törvénycikk különféle, eddig hűtlenségi bűnnek tekintett eseteket, a büntettek minőségéhez képest, enyhébb büntetéssel büntetendőknél jelentenek ki 2. §.

31 Varga E. (1958) p. 377.

Mária Terézia támogatásával 1772. szeptember 4-én nyitották meg az első magyar országos intézetet.³² Az alapító dokumentum szerint még az amsterdami példát követni szándékozó Domus Correctoria hamarosan elkriminalizálódott, nem kevéssé köszönhetően a bécsi kormányzat által Magyarországra exportált bűnözőtranszportnak, mely halálos ítéleteiket kegyelemből átváltoztatott súlyos gonosztevőkből állt. A munkáltatás, a nevelés, a jobbítás és a társadalomba való visszatérést segítő rezsim fokozatosan a súlyos és sanyargató büntetés-végrehajtási rendszerré vált. Ezt szimbolizálta az uralkodó döntése is, mely előbb az egészségtelen és részben életveszélyes tallói árvaház helyébe, majd a szegedi vár kazamatáiba telepítette át az intézményt. A kísérletet érdemben a vármegyei büntetés-végrehajtással sem egyeztették, a költségeket viszont a központi kormányzat nagyobb részben a rabot beküldő vármegyei kasszákra terhelte. Ez a gyakorlat így a beutaltak lassú fogyatkozásához és az intézmény 1831. évi felszámolásához vezetett.³³

1786 – A szamosújvári regionális börtön

Bár a Helytartótanács konzekvensen törekedett országos büntetés-végrehajtási intézet létrehozatalára, a költségviták okán a vármegyék ellenállása miatt helyi (vármegyei, városi) gazdasági forrásokra támaszkodó országos intézetek alapítására végül nem került sor. (A kormányzat nem kívánta megfinanszírozni a vármegyék büntető hatóságát kiszolgáló országos intézetet.) A hadsereg egyre határozottabban tiltakozott a katonai erődítmények további igénybevétele ellen. A viták eredményeképpen egyetlen regionális hatókörű büntetés-végrehajtási intézetet rendezett be a központi kormányzat. Erdély elíteltjei számára Szamosújváron, az egykori Rákóczi-várban, 1786-ban jött létre börtön.³⁴ A szamosújvári tartományi börtön 1867-et követően országos fegyintézetként működött, s csak 1913-ban alakították át javítóintézeté.³⁵

Az első törvénytervezetek

1795 – Carcer mitiores et duriores

Az 1790/91. évi országgyűlés által kiküldött Deputatio Juridica 1795-ben Codex de delictis eorumque poenis címmel készítette el az első modern értelemben vett magyar büntető törvénykönyv-tervezetet. A plánumban büntetés „rossz”, a bűncselekmény elkövetőjével szemben a törvény rendelkezése alapján lépnek fel. A büntetés alapja az elkövető szabad akaratából megvalósított bűnös cselekedet. A Codex a büntetés céljaként a bűnös megjavítását jelölte meg, vagy legalább (ha a jobbulás nem látszik lehetségesnek), az ártóképességétől történő megfosztását. A büntetés céljához sorolta továbbá a foganatosítás példázatán keresztül a közösség tagjainak visszariasztását a bűncselekmény elkövetésétől. A halálbüntetést meglehetősen korlátozottan tervezte alkalmazni: annak kiszabását csak arra a lehetőségre szűkítve, ha és amikor a tettes romlottságával szemben a társadalom biztonsága nem garantálható, és egyébként a

32 Vajna K. (1907) II. 27-28.

33 Mezey B. (2012) p. 386-387.

34 Nemes M. (1987) p. 8.

35 Szöllősy O. (1935) p. 39-40.

példamutatás sem érhető el más úton.³⁶ A felvilágosodás hatása alatt született tervezet nem ismerte a súlyosbított végrehajtást, csak az egyszerű, pallos általi halált.³⁷ A halálbüntetés háttérbe szorulásával a főbüntetés a szabadságvesztés büntetés lett, melyet a gyakorlatban engedett volna a bíró belátása szerint más szankció-nemre átváltani. Nemesek esetében pénzbüntetésre, a közrendűekre nézve pedig testi büntetésre.³⁸

A szabadságvesztés büntetés helyét illetően a tervezet segít eligazodni a kor felfogásában, amikor egy esztendő börtönbüntetést száz bot- vagy korbácsütésre váltott át. A nemesek, a polgárok és a közfunkciókat betöltők mentesültek a testi szankcióktól, így rájuk a börtön várt.³⁹ A javaslatban a börtön (carcer) két fokozata szerepelt, egy enyhébb (mitiores) és egy keményebb (duriores), minden különösebb magyarázat nélkül a fokozatok különbségét illetően. A tervezet nem szólt a végrehajtási körülményekről, aminek feltehető oka a végrehajtó intézmények hiánya volt.

1830 – *A Tractamentum captivorum*

Amennyire mellőzte az 1795. évi tervezet a börtönviszonyok részletezést, olyannyira fontosnak ítélte az 1830. évi javaslatot kimunkáló országgyűlési bizottság. De delictis eorumque poenis cím alatt, az elaborátum második részében határozták meg a kodifikátorok a bűncselekmények tényállásait és azok büntetéseit. A tervezetnek nem volt általános része,⁴⁰ így a büntetési rendszerről sem szólt, a büntetések megjelölésére a tényállásokkal kapcsolatban került csak sor.

A szabadságbüntetések közül a száműzést, a kitiltást, a lakhelyhez kötést, a becstelenség (vagyis a szokásjog által bevett alkalmazott levelesítés) jogkövetkezményét, a közösségtől elkülönítést, a bezárást sorolták elő a törvényhelyek. A szabadságvesztés büntetés (carcer) lehetett egyszerű börtön vagy annak súlyosbított változata. Az operátum különlegességének számít a *Tractamentum captivorum* című melléklete, mely a fogvatartottak osztályozásáról, az egyes kategóriák elkülönítéséről, a büntetés végrehajtására szolgáló intézmények építéséről, az őrzésről, a biztonsági intézkedésekről, az épületek berendezéséről, a rabok munkáltatásáról, oktatásáról, elhelyezéséről és napirendjéről rendelkezett minden korabeli szokástól eltérően.⁴¹ Az a tény, hogy a magyar börtönügy történetében első ízben a kodifikációs bizottság szükségesnek látta a szabadságvesztésre (börtönre) vonatkozó végrehajtási szabályok részletezését, bizonyítja a börtönügy térnyerését.

1843/44 – *Törvényjavaslat a börtönrendszerről*

Az 1839/40. évi országgyűlésen a Karok és Rendek választmányt küldtek ki, melynek feladatául egy törvényjavaslat kidolgozását szabták „a büntető törvénykönyvvel vál-

36 *Codex de delictis eorumque poenis pro tribunalibus regni Hungariae partiumque eidem adnexarum, per Regnicolarem Juridicam Deputationem elaboratus.* Pestini, 1807. Landerer. Principia XII.

37 *Codex 1795 Principia XIII.*

38 Hajdú L. (1971) p. 200.

39 *Codex 1795 Principia XVII.*

40 Balogh E. (2004) 2

41 Balogh E. (2008) 21

hatalatlan kapcsolatban lévő büntető- s javító rendszer behozása iránt”.⁴² Az országos választmányt 1841. november 28-ra hívták össze, a tervezeteket fogalmazó és szerkesztő alválasztmányokat 1842. január 3-án állították fel.⁴³ Az országos választmány 45 ülés után, 1843. március 19-én befejezte a munkát. Három törvénytervezetet tett a diéta asztalára: egy anyagi jogi, egy eljárásjogi és egy büntetőjogi tervezetet. Ez utóbbi az első volt a magyar büntetőjogi történetében.

A kódextervezet jellemzően humánus felfogását tükrözte a halálbüntetés és a botbüntetés kiiktatása a büntetési rendszerből.⁴⁴ Megszűnt a megbecstelenítés lehetősége is, s így a szabadságvesztés büntetés szinte kizárólagos szerepre tett szert. Ezt a pozíciót kellett a kodifikátoroknak kellő körültekintéssel szabályozni, a rendi tömlöcök helyébe meg kellett (volna) teremteni a modern büntetési rendszer differenciált végrehajtására alkalmas börtön modelljét, annak szoros értelemben vett szakmai, eljárási és technikai feltételeivel. A választmány javaslata erre alkalmas volt, a főrendek által költségvetési feltételek hiányára támaszkodó „mintabörtön” gondolatával kibővített plánban azonban megadta a kibúvót a kormányzat részére. A tervezetről sikertelensége ellenére is elmondható, hogy mind építészeti, mind a végrehajtási rezsimre vonatkozó terveit illetően Európa élvonalához tartozott.

1852-1856 – A fegyintézet-létesítési program

1852. május 27-én lépett hatályba Magyarországon az aktualizált osztrák Strafesetz.⁴⁵ Az oktrojált jogszabály legnagyobb hozadéka volt, hogy általánossá lett a szabadságvesztés büntetés, a magyar büntető jogéletben stabilizálta az írott jog szerepét, növelte jelentőségét, keretbe fogta az amúgy is elbizonytalanodott bírói praxist. A megváltozott jogszabályi környezet a szakirodalom jelentős megerősödését is magával hozta.⁴⁶ A büntető törvénykönyv nem élte túl az Országbírói Értekezletet, mely a régi jogot hívta vissza segítségül a törvénykezési gyakorlat helyreállításában. Viszont a Strafesetz jellemző következménye lett a magyar országos fegyintézeti hálózat létrehozása. Miután a bíróságok és a magyar hatóságok azzal szembesültek, hogy az országban teljes mértékben hiányoztak a szabadságvesztés büntetés foganatosítására alkalmas intézetek, a kormányzat lázas építési programot indított. Ennek eredményeként 1854 és 1858 között fegyintézeteket létesítettek az osztrák hatóságok Lipótváron, Illaván, Vácot, Márianosztrán, Munkácson, Szamosújváron, Nagyenyeden, Lepoglaván és Zágrábban. Az országos intézetek alapítása hatalmas előrelépés volt a tömlöcök vármegyei világához képest, de rendkívüli gátakat szabott a későbbiekben a fejlődésnek, ugyanis az osztrák büntetőjogi politika (különösen a monarchikus diktatúra korszakában)

42 1840:5.tc. A büntető- s javító rendszer kidolgozására országos választmány küldetik ki.

43 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára N szekció. Regnicolaris Levéltár 95. Az 1840. évi V. törvénycikk által a büntető javító rendszer kidolgozására kiküldött választmány 1840–1844. A Választmány Jegyzőkönyve. 1842. június 2.

44 *Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye* I–IV. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából szerkeszti Fayer László. Budapest, 1896–1902. kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, I. 151

45 Kaiserliches Patent vom 27. Mai 1852, wodurch eine neue, durch die späteren Gesetze ergänzte, Ausgabe des Strafesetzbuches über Verbrechen und schwere Polizeiübertretungen vom 3. September 1803, mit Aufnahme mehrerer neuer Bestimmungen, als alleiniges Strafgesetz über Verbrechen, Vergehen und Uebertretungen

46 Kajtár I. (2003) p. 158

előszérzettel vette igénybe az osztrák büntetőbíróóságok ítéleteinek végrehajtására a magyar várakat és erődítményeket, egykori kolostorokat, zárdákat, kaszárnyákat. Ez a szemlélet és gyakorlat később a fejlesztések jelentős korlátjának bizonyult.

1871 – A börtönhálózat egységesítése

A bírói hatalom gyakorlásáról szóló törvénycikk⁴⁷ alapvető változtatása volt az igazságszolgáltatás rendszerére nézve az a tétel, miszerint „*az igazságszolgáltatás a közigazgatástól elkülönítettik*”. Ez a rendelkezés egy csapásra megszüntette a törvényhatóságok bírói hatalmát. Világossá tette a követelményt, hogy „*sem közigazgatási, sem a bírói hatóságok egymás hatáskörébe nem avatkoznak*”. A törvénycikk következtében elemi intézkedésre került sor, a bírósági szervezet egységesítésére, a belügyi igazgatás köréből a bíróságok (s persze a bíróságokhoz tartozó börtönök, fogházak is) az igazságügy szférájához kapcsolódtak. A járásbíróóságok és törvényszékek, amelyek mint elsőfolyamodású bíróságok a korábbi törvényhatóságok ítélkezési fórumának helyébe léptek, azok javait is megörökölték. „... *a törvényhatóságok mindazon helyiségeket és szerelvényeket, a melyek kizárólag törvénykezési célokra használtak, ide értve a börtönöket, azok szerelvényeit és a fegyőrök fegyvereit, az újjólág kinevezett bíróságoknak ingyen átengedni kötelesek*” – szölt az elsőfolyamodású bíróságok rendezéséről szóló törvény 32. §-a.⁴⁸ Ennek szellemében került sor a törvényhatósági fogházak átadására is,⁴⁹ amelyek a bírósági felosztásnak megfelelően járásbíróisági és törvényszéki fogházakként működtek a következőkben.⁵⁰

1869, 1874 – Fegyintézeti házszabályok és a Fogházrendtartás

1869 februárjában jelent meg a magyar királyi országos fegyintézetek, valamint az azoknál alkalmazott hivatalnokok és örök számára kibocsátott házszabályokról és szolgálati utasításokról szóló miniszteri rendelkezés.⁵¹ Az intézetek igazgatására, adminisztrációjára, vezetésére és szolgálati viszonyaira, a házirendre, a fogvatartottak kezelésére és felügyeletére vonatkozó részletes utasításokat azután 1870 júniusában újból kibocsátották. Szöllősy a huszadik század harmincas éveiben még leírhatta, hogy ezek „*jórészt ma is érvényben vannak*.”⁵² Néhány évre rá, amikor egyértelműsödött és véglegessé vált a büntetőügy igazságügyi profilja, az igazságügyi miniszter fogházrendtartást bocsátott ki.⁵³ Ez a rendelet a fogházak történetében legalább olyan korszakosnak nevezhető, mint az 1869-es rendelet a fegyházak történetében. A fogházügyet három részben taglaló, a királyi elsőfolyamodású bíróságok fogházainak és börtöneinek kezelése és az azokban letartóztatottak irányában követendő bánásmód tárgyában kiadott

47 1869:4. tc. 1. §

48 1871:33. tc.

49 1871. december 12. 10.222. sz. IM

50 Jelentés az országos letartóztatási intézetek 1890. évi állapotáról (1891) p. 3.

51 Házszabályok és szolgálati utasítások a magyar királyi országos fegyintézetek, úgyszintén az azoknál alkalmazott hivatalnokok és örök számára. Kelt Pesten, 1869. évi február hó 10-én. Magyarországi Rendeletk Tára 1869. Pest. 1870. Kiadja Ráth Mór.

52 Szöllősy O. (1935) p. 42.

53 1874. február 18., 696. sz. IM. RT. 1874. 1.

szabályrendelet az általános szabályok mellett rögzítette a letartóztatottak (vizsgálati foglyok, fogságra ítélték, börtönbeli rabok) státusát és a velük kapcsolatban alkalmazandó bánásmódot, valamint a fogházigazgatás szervezeti és felügyeleti kérdéseit. A rendelet fogházzal és börtönről szól. A jogszabály szerkesztője úgy fogalmazott, hogy „általában” fogház az, amelyik a járásbíró, börtön, ami a törvényszék mellett működik. „A járásbírók által elítélt egyének általában a járásbírók fogházaiban töltik ki büntetési idejüket.” A terminológiai pontosítás irányába tett lépés volt a börtön és a fegyintézet elhatárolása. „Az egy évnél hosszabb börtönbüntetésre elítélt egyének, az alább szabályozott módon, az országos fegyintézetekbe szállíthatnak.” A börtönügy történetében ekkor esett meg először az intézeti típusok összevetése és elhatárolása egymástól, s ezzel a magyar szaknyelvben véglegessé körvonalazódott a fogház, a börtön és a fegyintézet (ezzel a fogoly, rab, fegyenc) fogalmak tartalma.

1878: 5. tc.

A Csemegi Károlyról Csemegi-kódexnek nevezett első magyar büntető törvénykönyv is ezt a terminológiát emelte át rendszerébe, de ennek részletezése már túlmutat témánk keretein.

Felhasznált irodalom

- A váradí regestrum. Értelmezi Kandra Kabos. Budapest, 1898. Kiadja a Szent István Társulat, 115. o.
- Adamikné Jászó Anna (2003): A magyar szónoklás, in: Testis Temporum, szerk. Závodszy Géza, Budapest, ELTE TFK-Alapiskolai Tanárképzésért Alapítvány
- Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye I–IV. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából szerkeszti Fayer László. Budapest, 1896–1902. kiadja a Magyar Tudományos Akadémia
- Balogh Elemér (2004): A magyar büntetőtörvény-tervezetek szerkezeti fejlődése. In: Tanulmányok Dr. Nagy László egyetemi tanár születésének 90. évfordulójára. Szeged, Acta Universitatis Szegediensis. Acta Iuridica et Politica
- Balogh Elemér (2008): A szabadságvesztés jogintézménye az 1830. évi magyar büntetőtörvény-tervezetben. In: Ius et legitimatio. Tanulmányok Szilbereky Jenő 90. születésnapja tiszteletére. Szerk.: Szabó Imre. Szeged, Pólay Elemér Alapítvány
- Balogh László – Horváth Tibor (1983): Büntetés-végrehajtási jog Budapest, BM Könyvkiadó.
- Corpus Statutorum. A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. Összegyűjtötték, felvilágosító összehasonlító és utaló jegyzetekkel ellátták Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen (továbbiakban C.S.) Budapest, 1885–1902.
- Gerő László (1968): Magyar várak. Budapest, Műszaki könyvkiadó
- Hajdú Lajos (1971): Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- Jelentés az országos letartóztatási intézetek 1890. évi állapotáról. Budapest, 1891. Közzéteszi a Magyar kir. Igazságügyminisztérium
- Kajtár István (2003): A 19. századi modern magyar állam- és jogrendszer alapjai. Európa – Haladás – Magyarország. Budapest – Pécs, Dialóg Campus. (Institutiones Juris.)
- Mezey Barna (2012): A fenyítőházak forradalma. A modern büntetés-végrehajtás alapvetése Európában. Budapest, Gondolat

- Nagy Ferenc – Lőrincz József (1997): Börtönügy Magyarországon. Budapest, Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága
- Nemes Márta (1987): Börtönépítés Magyarországon. In Igazságügyi épületek Magyarországon a dualizmus korában. Az OMF Magyar Építészeti Múzeumának kiállítása A katalógust szerk. Pusztai László – Hadik András – Fülöp Csilla. Székesfehérvár–Budapest, Az OMF Magyar Építészeti Múzeuma
- Szöllősy Oszkár (1935): Magyar börtönügy. A szabadságvesztésbüntetések végrehajtása. Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet
- Vajna Károly (1907): Hazai Régi büntetések, Budapest, Nyomatott Lőrincz János „Univer” Könyomdájában
- Varga Endre (1958): Úriszék. Budapest, Akadémiai 1958.
- Winkler Elemér (1924): Bűnök és büntetések a régi Sopronban: XVI–XVIII. sz. Sopron, Soproni Sajtóvállalat 1924.
- Závodszy Levente (1904): A szent István, szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai: (függelék: a törvények szövege.) Budapest, Kiadja a Szent István Társulat Tudományos és Irodalmi Osztálya

Fotó: Bv. fotó